

A New Study on the Nature of Giving in Testimony and its Probative Value

Ahmad Mortazi¹ , and Soheila Golmah²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Jurisprudence and Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Email: a.mortazi@tabrizu.ac.ir
2. Master's degree in Jurisprudence and Private Law, Faculty of Theology and Islamic Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Email: d.m.a.fiqh@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 18 April 2024

Received in revised form 01 August 2025

Accepted 08 September 2025

Available online 23 September 2025

Keywords:

Testimony of charity,
Testimony of testimony,
Testimony of testimony,
Religious witness,
Customary witness

ABSTRACT

Objective: To examine the nature, evidentiary scope, and authority of voluntary testimony (testimony that is provided without prior request) in Imami jurisprudence and Iranian statutory law and to determine whether it can be relied upon as one of the evidences to prove a claim.

Method: This research was conducted using a descriptive-analytical method and by referring to library sources. In it, the opinions and evidences of jurists and jurists on voluntary testimony were collected and analyzed.

Results: The research findings show that:

1. Voluntary testimony is evidence and can be relied upon both in the right of Allah (matters related to God) and in the right of people (matters related to people).
2. The mere fact that the testimony is voluntary (voluntary) does not cause the witness to depart from the religious conditions and the substantive invalidity of the testimony.
3. The only criticism of this testimony is the lack of consent of the "evidence" (the person in whose favor the testimony is given), which is a formal and non-substantive objection and does not harm the inherent validity and credibility of the testimony.
4. At the very least, the testimony of the donor can be cited as customary testimony, which is valid according to Article 162 of the Islamic Penal Code and does not require all the strict conditions of a religious witness.

Conclusions: The final conclusion is that the testimony of the donor is valid and credible and can be relied upon in court. The lack of consent of the evidence only gives him the right not to use this testimony, but this does not harm the substantive validity of the testimony.

Cite this article: Mortazi, G. & Ahmad, S. (2025). A New Study on the Nature of Giving in Testimony and its Probative Value. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (7), 1-16. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043754.1074>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043754.1074>

Introduction

Evidence and evidences are the plural of evidence, and evidence in the dictionary means guide. And in common parlance, it is called something that proves something. Evidence in the science of law is of two types: evidence of rulings and evidence of proving a claim. In jurisprudence, evidence of judicial proof is limited to confession, oath, testimony, and the knowledge of the judge. Expertise, examination, and local investigation are also two means of verification and development that are effective in obtaining knowledge in the judge, but are not foreseen in the civil law and are jointly mentioned in articles 256-228 in the Civil Procedure Code.

The use of a trusted witness in cases of judgment and the resolution of hostilities is one of the definitive rational practices, so it can be used and relied on in other nations, such as the laws of Western countries, and is not limited to the Islamic system. The common point of all evidence is proving a fact or creating a basis for a ruling on a fact.

Method

This research was conducted using a descriptive-analytical method and by referring to library sources. In it, the opinions and evidences of jurists and jurists on voluntary testimony were collected and analyzed.

Results

The research findings show that:

1. Voluntary testimony is evidence and can be relied upon both in the right of Allah (matters related to God) and in the right of people (matters related to people).
2. The mere fact that the testimony is voluntary (voluntary) does not cause the witness to depart from the religious conditions and the substantive invalidity of the testimony.
3. The only criticism of this testimony is the lack of consent of the “evidence” (the person in whose favor the testimony is given), which is a formal and non-substantive objection and does not harm the inherent validity and credibility of the testimony.
4. At the very least, the testimony of the donor can be cited as customary testimony, which is valid according to Article 162 of the Islamic Penal Code and does not require all the strict conditions of a religious witness.

Conclusions

The final conclusion is that the testimony of the donor is valid and credible and can be relied upon in court. The lack of consent of the evidence only gives him the right not to use this testimony, but this does not harm the substantive validity of the testimony.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

پژوهشی نو در ماهیت تبرع در ادای شهادت و ارزش اثباتی آن

احمد مرتاضی^۱ ✉، سهیلا گلماه^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: a.mortazi@tabrizu.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق خصوصی، دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: d.m.a.fiqh@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: بررسی ماهیت، قلمرو اثباتی و حجیت شهادت تبرعی (شهادتی که بدون درخواست قبلی ارائه می‌شود) در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران و تعیین این که آیا می‌توان به آن به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا استناد کرد یا خیر.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱	روش پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. در آن، نظرات و ادله فقها و حقوقدانان در مورد شهادت تبرعی گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که: ۱. شهادت تبرعی، هم در حق الله (اموری که مربوط به خداوند است) و هم در حق الناس (اموری که مربوط به مردم است) حجت و قابل استناد است. ۲. صرف تبرعی بودن (داوطلبانه بودن) شهادت، باعث خروج شاهد از شرایط شرعی و بطلان ماهوی شهادت نمی‌شود. ۳. تنها نقد وارد بر این شهادت، عدم رضایت «مشهودله» (کسی که به نفع او شهادت داده می‌شود) است که این ایراد، شکلی و غیرماهوی است و به حجیت و اعتبار ذاتی شهادت لطمه نمی‌زند. ۴. حداقل می‌توان به شهادت تبرعی به عنوان شهادت عرفی استناد کرد که بر اساس ماده ۱۶۲ قانون مجازات اسلامی معتبر است و نیاز به دارا بودن تمام شرایط سختگیرانه شاهد شرعی ندارد. نتیجه‌گیری: نتیجه نهایی این است که شهادت تبرعی دارای اعتبار و حجیت است و می‌توان در دادگاه به آن استناد کرد. عدم رضایت مشهودله فقط این حق را به او می‌دهد که نخواهد از این شهادت استفاده کند، اما این امر به صحت ماهوی شهادت خدشه‌ای وارد نمی‌کند.
کلیدواژه‌ها: شهادت تبرعی، حسبه، شهادت حسبه، شاهد شرعی، شاهد عرفی	

استناد: مرتاضی، احمد و گلماه، سهیلا. (۱۴۰۴). پژوهشی نو در ماهیت تبرع در ادای شهادت و ارزش اثباتی آن. پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی،

(۷) ۴، ۱۶-۰۱. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043754.1074>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2043754.1074>

مقدمه

ادله و دلائل، جمع دلیل است و دلیل در لغت به معنی راهنما آمده است. و در اصطلاح عرفی به چیزی می‌گویند که امری را اثبات نماید. ادله در علم حقوق بر دو قسم است: ادله احکام و ادله اثبات دعوی. در فقه ادله اثبات قضایی، در اقرار، حلف، بینه و علم قاضی منحصر شده است.

کارشناسی، معاینه و تحقیق محلی نیز به عنوان دو وسیله احراز و انکشاف است که مؤثر در حصول علم در قاضی می‌باشد لیکن در قانون مدنی پیش‌بینی نشده است و در قانون آیین دادرسی مدنی، به صورت مشترک در مواد ۲۵۶-۲۲۸ مطرح شده‌اند. استفاده از شاهد مورد اعتماد، در موارد قضاوت و فصل خصومت، یکی از سیره‌های قطعی عقلایی است لذا در سایر ملل مانند حقوق کشورهای غربی نیز قابل استعمال و استناد می‌باشد و منحصر به نظام اسلامی نیست. نقطه مشترک همه ادله، اثبات واقعیت و یا ایجاد زمینه برای حکم در مورد یک واقعیت است.

معناشناسی شهادت تبرعی

اهل لغت شهادت را به معنای خبر قاطع می‌دانند که مترادف با مشاهده به معنای معاینه می‌باشد (جوهری، ۱۴۱۰: ۲/۴۹۴). از نظر واژه‌شناسان تبرع عبارت است از اعطاء و تفضل قبل از این که از شخص درخواست شود و قبل از این که اعطاء بر او واجب شود (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۸/۸). چنانچه شهادت شاهد در دادگاه، پیش از این که دادرسی از شاهد بخواهد که او شهادت دهد، صورت گیرد، «شهادت تبرعی» نامیده می‌شود. نظر فقهاء امامیه شهادت تبرعی به دو شکل کلی قابل تصور است و شاهد متبرع را از دو بعد می‌توان مورد تحلیل و بررسی قرار داد: الف) متبرع در تحمل شهادت: بین فقهاء امامیه اختلاف نظری وجود ندارد که شهادت شخص بعد از تحمل و حس نمودن مورد شهادت نافذ است خواه مشهوده یا هر دو طرف دعوا از او درخواست تحمل شهادت نمایند خواه درخواست نمایند (حسینی حائری، ۱۴۱۵: ۴۱۳). البته در صورتی که تحمل شهادت بدون درخواست باشد دیگر اداء شهادت بر شخص واجب نیست اما شهادتش نافذ است. ب) متبرع در اداء شهادت: یعنی شخصی که تحمل شهادت نموده است در دادگاه حاضر شود و قبل از این که قاضی از او درخواست نماید، شهادت دهد. این حالت است که مورد اختلاف فقهاء می‌باشد مورد اختلاف این است که آیا شهادت قبل از درخواست قاضی که شهادت تبرعی نام دارد در حقوق الناس نافذ است یعنی می‌توان به آن به عنوان دلیل استناد نمود و قابل اکتفاء هست یا این که نیاز به مکمل دارد؟ برای پاسخ دادن به این سؤال لازم است ابتدا صور مختلف اداء شهادت تبرعی مورد بررسی قرار گیرد تا محرز شود کدام نوع از این شهادت مردود است.

صورت های تحقق تبرع در شهادت

در راستای شناخت ماهیت شهادت تبرعی، لازم است به تاسی از عده‌ای از فقهاء صورت‌های مختلف شهادت تبرعی مورد بررسی قرار گیرد تا از این طریق آشنایی با مصادیقی از این شهادت که قابل استماع می‌باشند در مباحث آتی آسان تر باشد. شهادت تبرعی صورت‌های بسیاری دارد؛ در ذیل، شرح این صور در قالب مثال تبیین می‌شود.

اول) زمانی که شخصی نزد قاضی ادعای امری کند، سپس دادرسی از او بخواهد که بر این ادعا شهادتی بیاورد. مدعی یا قاضی شاهد را احضار می‌نماید و شاهد حاضر می‌شود سپس مدعی در آن جلسه، مجدداً دعوی خود را مطرح نماید ولی قبل از این که مدعی یا دادرسی یا شخص ثالثی در جلسه دادگاه از شاهد تقاضای اداء شهادت کند، او شهادت می‌دهد. دوم) فرض پیشین با این تفاوت که شاهد قبل از طرح مجدد و تکرار دعوی ادای شهادت نماید. سوم) زمانی که شخص بدون این که برای دعوی حاضر شده باشد، برای ادای شهادت در جلسه دادگاه حاضر شود و بعد از طرح دعوی در آن جلسه شهادت دهد بدون این که در جلسه از او درخواست شده باشد. چهارم) حالتی که شخصی از شاهد بخواهد که اگر تنازعی رخ داد، شهادت دهد لیکن شاهد زمان اداء حاضر نشود سپس شاهد نزد قاضی برود و بگوید: «من شاهد این موضوع هستم، بنابراین اگر زید ادعایی کرد و مدعی علیه انکار نمود من به نفع زید شاهد هستم». هرچند شاهد زمان نیاز به اداء شهادت در جلسه نتواند حاضر شود، پنجم) در صورتی که بعد از طرح دعوی از سوی مدعی، شخصی نزد قاضی حاضر شود و بگوید: «من شاهد این امر به نفع مدعی هستم» در حالی که مدعی از شاهد بودن او اطلاع ندارد. ششم) حتی در مواردی که اعتقاد بر رد شهادت

تبرعی قبل از درخواست باشد در صورتی که شاهد قبل از درخواست، شهادت دهد و شهادتش به علت تبرعی بودن رد شود اما در همان جلسه بعد از درخواست شهادتش را تکرار کند از او پذیرفته می‌شود. هفتم) شخصی غیر از قاضی شاهد را می‌شناسد و می‌داند که شخص، شاهد مسئله بوده است، سپس مدعی اقامه دعوا می‌کند و بعد از اقامه دعوا توسط شخص مطلع (شخص ثالث و خارج از دعوا)، از او درخواست می‌شود که شهادت دهد. هشتم) اگر شخصی خارج از جلسه دادرسی شهادت دهد، و بنا بر اختصاص شهادت تبرعی به جلسه رسیدگی باشد. که در این حالت می‌توان پس از حضور شاهد در دادگاه به شهادتش استناد نمود. نهم) شخص به قاضی بگوید نزد من شهادتی است و یا حسبه‌ای را حاضر کرده‌ام و یا بگوید با من حسبه‌ای است و سخنانی از این قبیل. سپس قاضی می‌گوید: چه چیز نزد تو است؟ و یا آن چه می‌دانی بیان کن. و در این هنگام او دیگر متبرع نیست زیرا بعد از درخواست قاضی، شهادتش را بیان نموده است. دهم) زمانی که از سوی زید دعوایی مطرح نشده و عمرو نیز انکار نکرده است. اما خالد نزد قاضی برود و بگوید: «من شاهد این مطلب هستم به نفع زید و بر ضرر خالد». یا همراه زید نزد قاضی برود و به نفع زید در حقی که مشترک بین او و زید است شهادت دهد. از نظر فقہائی که شهادت تبرعی در مطلق حقوق را پذیرفته‌اند، از میان صور شهادت تبرعی که مطرح شد تنها صورتی که عدم استماع و استناد به آن از سوی قاضی واجب است صورت آخر می‌باشد؛ زیرا این صورت عرفاً شهادت نیست بلکه دعوی فصولی و بدون اذن مدعی است. این گروه معتقدند بعید نیست که منظور عده‌ی کثیری از مخالفین حجیت شهادت تبرعی همین مورد اخیر باشد. زیرا در موارد دیگر درخواست به انحاء مختلفی، از جانب قاضی و یا مدعی مطرح شده است (نراقی، ۱۴۱۵: ۱۸، ۲۶۷-۲۶۶؛ اردبیلی، ۱۴۱۰، ۴۰۰/۱۲؛ حلی، ۱۴۰۷: ۵۳۳/۴).

قلمرو اثباتی شهادت تبرعی

در رابطه با اعتبار شهادت تبرعی نظرات گوناگونی مطرح شده است که در ادامه مقاله، به طرح و بررسی استدلالی هر یک از آنها پرداخته می‌شود:

نظریه عدم حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق و ادله آن

قائلین به عدم حجیت در مطلق حقوق، دیدگاه خود را به دو شکل استدلالی و غیراستدلالی، مطرح ساخته‌اند. عده‌ای از فقهاء بدون ذکر دلیل آورده‌اند: شهادت، قبل از درخواست، جایز نیست همان‌طور که کتمان شهادت جایز نمی‌باشد (عکبری‌نجدادی، ۱۴۱۳: ۷۲۸؛ طوسی، ۱۴۰۰: ۳۳۰؛ حلی، ۱۴۰۳: ۴۳۶؛ طرابلسی، ۱۴۰۶: ۵۶۱/۲). طبق موازین اصول فقهی، اطلاق کلام ایشان، علی‌رغم در مقام بیان بودن، نشان می‌دهد که شهادت تبرعی را در هیچ‌یک از حقوق الله و حقوق الناس و به تبع آن، در حقوق مشترک، قابل استناد نمی‌دانند و به عبارت دیگر، فقهای مزبور، شاهد متبرع را به طور مطلق از دایره بیّنه و شهود، خارج می‌دانند.

عده‌ای دیگر از فقهاء، نظریه عدم حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق را با ذکر دلیل، بیان داشته‌اند (محقق حلی، ۱۴۰۸: ۱۲۰/۴؛ علامه حلی، ۱۴۱۰: ۱۵۸/۲؛ عاملی، ۱۴۱۳: ۴۵۴/۲) که طبق ادله ارائه شده توسط این دسته از فقهاء که تعداد آن‌ها بسیار اندک می‌باشد شهادت تبرعی از حیث ادله اثبات، خارج شده و هیچ حجیتی نمی‌توان برای آن قائل شد. در ادامه، به طرح ادله ایشان و نقد و بررسی آنها پرداخته می‌شود:

الف) اجماع: برخی از فقیهان، در رابطه با رد شهادت تبرعی در مطلق حقوق، معتقد به وجود اجماع شده‌اند. گرچه دقت در توضیحات ایشان حاکی از تقدیری (فرضی) بودن این اجماع منقول، می‌باشد. توضیح مطلب اینکه، با توجه به این که فقها به اجماع، تبرع در ادای شهادت را سببی شرعی جهت قرار گرفتن در معرض تهمت، می‌دانند و باز به اجماع، دلیل عدم حجیت شهادت تبرعی در حقوق الناس را قرار گرفتن شاهد متبرع در معرض تهمت، اعلام داشته‌اند؛ پس، بر مبنای همین اجماع فقیهان، شهادت تبرعی در حقوق الله نیز باید به دلیل قرار گرفتن در معرض اتهام، فاقد ارزش اثباتی قلمداد گردد چون صرف اینکه حقوق الله، مدعی خصوصی ندارد، نمی‌تواند رافع تهمت باشد (ر.ک: حائری طباطبایی، ۱۴۱۸: ۳۲۵/۱۵-۳۲۴) بلکه با توجه به ابتدای حقوق الله بر تخفیف، وجه اتهام و قرار گرفتن در معرض تهمت، یعنی حریص بودن بر ادای شهادت و اثبات مشهود، در آن بیشتر از حقوق الناس است.

این استدلال، قابل نقد است چون بی تردید، فرضی بودن آن در کنار مدرکی بودنش، حجیت استقلالی آنرا زیر سؤال می‌برد. ضمن اینکه در ادله‌ی لیبی مثل اجماع، باید به قدر متیق اکتفاء نمود و قدر متیقن، اتفاق نظر بر عدم اعتبار اثباتی شهادت تبرعی، در حقوق‌الله است. علاوه بر این باید توجه داشت که شهادت تبرعی از مواردی است که چندان مبتلابه نمی‌باشد بنابراین امکان وجود اجماع تبعیدی و کاشف از قول معصوم بر عدم حجیت و حتی حجیت آن، بعید است و حتی پس از بررسی تعداد کثیری از نظرات فقهاء یقین حاصل می‌شود که در رابطه با عدم حجیت شهادت تبرعی حتی در حقوق الناس اجماعی وجود ندارد اگرچه مشهور فقهاء صرفاً قائل به حجیت شهادت تبرعی در حقوق الله هستند و در حقوق الناس آن را مردود می‌دانند» (حسینی حائری، ۱۴۱۵: ۴۱۸) چون در مقابل، تعداد قائلین به حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق اعم از حقوق الله و حقوق الناس اندک نمی‌باشد و نظرات موافقین، قابل توجه است (اردبیلی، ۱۴۱۰: ۳۹۹/۱۲؛ سبزواری، ۱۴۲۳: ۷۵۷/۲؛ حائری طباطبایی، ۱۴۱۸: ۳۲۴/۱۵؛ طباطبایی قمی، ۱۴۲۵: ۳۴۳؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۰: ۴۸۲؛ تبریزی، بی‌تا: ۴۹۸؛ اصفهانی، ۱۴۱۶: ۳۱۲/۱۰؛ حسینی حائری، ۱۴۱۵: ۴۲۰؛ نراقی، ۱۴۱۵: ۲۷۶/۱۸؛ موسوی خویی، ۱۴۲۲: ۱۳۳/۴۱).

(ب) قرار گرفتن در معرض تهمت: دلیل عمده مخالفین حجیت شهادت تبرعی، این است شاهد متبرع از آن جهت که در معرض اتهام است شهادتش مردود می‌باشد؛ زیرا مشمول ادله‌ای است که شهادت متهم را مردود دانسته‌اند. شایان ذکر است که اغلب فقهاء و لغویون تعریفی از تهمت در شهادت، ارائه نکرده و تنها به ذکر مصادیق آن اکتفا نموده‌اند. اما ابوجیب در قاموس فقهی می‌گوید: «تهمت [در علم اخلاق] عبارت است از ظن حرام یا مکروه نسبت به غیر؛ منظور از تهمت در شهادت نیز عبارت است از اینکه شاهد با ادای شهادتش منتفع شود یا ضرری از او دفع شود» (سعدی، ۱۴۰۸: ۳۹۱). دکتر کاتوزیان نیز معتقدند: «حکم صداقت و امانت شاهد از سنخ امارات است و هرگاه شاهد در معرض اتهامی قرار گیرد که احتمال لغزش او غلبه پیدا کند، اماره راستگویی در اثر برخورد با اماره خاص تر لغزش و انحراف، اعتبار و اثر خود را از دست می‌دهد و به صورت ادعایی بی‌پایه در می‌آید» (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۴۶/۲). در نقد این استدلال، با دقت نظر محرز می‌شود که کلام علماء قدیم در رد حجیت شهادت تبرعی، خالی از تعلیل به تهمت بوده و تعلیل مذکور در کلام محقق حلی به بعد آمده است. به اذعان این گروه، شاهد متبرع از آن جهت که حرص و میل شدید به ادای شهادت دارد لذا این ظن ایجاد می‌شود که او یا به دنبال کسب منفعت است و یا می‌خواهد با ادای شهادت ضرری را از خود دفع نماید. حال باید گفت، گروهی از فقهاء معتقدند اگر در مظان اتهام بودن شاهد متبرع، مانع مسلم پذیرش گواهی او در حقوق الناس محسوب گردد همین منع، در حقوق الله نیز زمینه‌ی طرح را دارد و در نتیجه، اطلاق ادله‌ی منع، موارد حقوق الله را نیز شامل می‌گردد (سبحانی تبریزی، ۱۴۱۸: ۳۰۶/۲) پس دلیل عدم حجیت، قرار گرفتن در موضع تهمت، نمی‌تواند باشد بلکه مانع قابل اعتماد، اجماع فقیهان است.

توضیح بیشتر اینکه، فقهای امامیه عواملی را که فرد را در مظان اتهام قرار داده و مانع قبول شهادت او در محکمه می‌شود، اسباب شرعی تهمت، نامگذاری نموده‌اند. این اسباب، بطور خلاصه، عبارتند از: احتمال جلب منفعت شخصی، دفع ضرر، عداوت دنیوی، حرص و تمایل بر ادای شهادت، شهادت به جهت دفع شبهه از خود و مهانت نفس (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۳/ ۱۵۱؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۶۷/۴۱). مشاهده می‌گردد که تبرع در شهادت، جزو اسباب شرعی تهمت، احصاء شده است. برخی از فقهاء معتقدند این نوع شهادت از اسباب تهمت است از این جهت که حرص بر اداء آن وجود دارد و داخل در تحت روایتی است که مشتمل بر رد شهادت ظنین است (بحرانی، بی‌تا: ۲۱۱/۱۴؛ عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱۳/۴). در روایت عبدالله بن سنان آمده است که «از امام صادق علیه السلام پرسیدند: شهادت چه کسانی رد می‌شود. حضرت فرمودند: ظنین و متهم. سپس پرسیده شد: فاسق و خائن چه طور؟ حضرت فرمودند: این‌ها داخل در ظنین هستند» (اردبیلی، ۱۴۱۰: ۳۹۹/۱۲). و مورد را بدین نحو توجیه می‌نمایند که در روایت مذکور، متهم عطف بر ظنین شده و به همین دلیل شهادتش مردود است.

اما در مقام نقد، باید توجه داشت که اولاً هر اتهامی شایستگی این را ندارد که مانع استماع شهادت شهود شود چون در دانش فقه، فرض اتهام شاهد، چهره‌ای استثنایی دارد و مختص به موارد خاصی است که در شرع، به صورت حصری، احصاء شده (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۸۹/۱۴) و نمی‌توان به عنوان قاعده گفت که هر جا شاهد در معرض اتهام قرار می‌گیرد، از ادای شهادت ممنوع می‌شود. ثانیاً مطلق تبرع در ادای شهادت، نمی‌تواند عامل وقوع شخص، در مظان اتهام، شود چرا که این تمایل به ادای گواهی بدون درخواست قاضی و صاحب حق، ممکن است به دلیل عجله داشتن شاهد برای حضور در مکان دیگر، جهل به شرطیت استدعا قبل از گواهی، اعتقاد به وجوب فوری ادای شهادت و نظایر آن بوده و حاکی از حرص و ولع او به اثبات مشهوده، نباشد. افزون بر این، اگر دلیل عدم حجیت شهادت

متبرع، واقع شدن او در معرض اتهام باشد نباید گواهی او در جلسات دیگر محکمه برای همان پرونده قضائی، نیز پذیرفته شود حال اینکه قریب به اتفاق فقهای که قائل به رد شهادت متبرع شده‌اند، به پذیرش گواهی او در جلسات آتی دادگاه، رأی داده‌اند و حتی در موارد عدم احراز تهمت نیز به صرف تبرعی بودن شهادت، حکم به بطلان داده‌اند. ضمن اینکه، با شرطیت عدالت برای شاهد و لزوم عادل بودن او، قرارگرفتن شاهد متبرع در مظان اتهام، سالبه به انتقای موضوع خواهد بود چون عادل بودن، دافع تهمت است و عدالت و تهمت، مانعاً الجمع‌اند. بر این اساس، طبق موازین اصول فقهی، ادله حجیت شهادت مطلق بوده و شاهد متبرع را هم دربر می‌گیرد مگر این که دلیل خاص معتبری آن را مقید نماید که چنین دلیلی نیز وجود ندارد.

(ج) تجاوز به حریم صاحب حق: عده‌ای از مخالفین حجیت شهادت تبرعی، چنین اظهار داشته‌اند که شهادت قبل از درخواست قاضی، تجاوز بر حریم و حق طرف دعوا و نیز قاضی است زیرا شهادت زمانی معتبر است که از شهود درخواست شود (ر.ک: سبحانی تبریزی، ۱۴۱۸: ۳۰۵/۲). بنابراین شهادت شهود قبل از درخواست قاضی مانند سوگند منکر قبل از اذن صاحب حق است که فاقد اعتبار می‌باشد. در نقد استدلال فوق باید گفت بسیار روشن است که اگر مقصود از صاحب حق، قاضی باشد، تعلیل مذکور، عام بوده و علاوه بر حقوق الناس، باید مانع پذیرش شهادت تبرعی در حقوق الله نیز قلمداد گردد. بدیهی است که پذیرش این تعلیل، به معنای آن است که استدعا، شرط مسموع بودن شهادت، دانسته شود و پیرو آن، شهادت تبرعی و بدون مطالبه و استدعای طرفین دعوا و قاضی، مردود بحساب آید و این اول کلام و محل نزاع در این مسئله، است.

(د) روایات عامه: احادیث چندی از منابع اهل سنت مطرح گردیده است که بنابر برداشت مخالفین حجیت شهادت تبرعی، دلالت بر عدم قبول این نوع شهادت دارد چرا که در این روایات پیامبر اکرم (ص) شهادت قبل از درخواست را مذموم دانسته‌اند نمونه‌ای از این اخبار عبارتند از این فرمایش پیامبر اسلام (ص) که: (۱) قومی که قبل از درخواست برای ادای شهادت حاضر شوند^۱. (احمد بن حنبل، ۴: ۱۴۴۲/۴۲۶). (۲) اگر مردی قبل از درخواست شهادت، شهادت دهد دروغ گفته است^۲ (ابن ماجه، ۱۴۲۴: ۶۲/۲).

دو نقد و اشکال سندی و دلالتی بر این دسته روایات وارد است چرا که افزون بر ضعف سندی آنها (تبریزی، ۱۴۲۶: ۱۹۴)، احادیث مذکور، ظهور در منع شرعی شهادت قبل از تحمّل، دارد (اصفهانی، ۱۴۱۶: ۳۱۲/۱۰). ادعای جبران ضعف سند با عمل مشهور (انجبار) نیز کمکی نمی‌کند زیرا به اعتماد مشهور نسبت به روایات مذکور ظنی وجود ندارد چرا که در کلام تعداد زیادی از فقهاء آمده است که علت عدم قبول شهادت تبرعی را اجماع یا تهمت دانسته‌اند و چندان به روایات استناد نکرده‌اند. همچنین ممکن است منظور روایات از این شهادت مردود، شهادت دروغ باشد که روایت دوم نیز بر این مطلب دلالت دارد. به اضافه اینکه، روایت مسندی از پیامبر اکرم (ص) در رابطه با حجیت و بلکه حسن و استحباب شهادت تبرعی وجود دارد و با روایات مذکور در تعارض است. «ایشان می‌فرمایند: بهترین شاهدان کسی است که قبل از این که از او درخواست شود شهادت دهد» (موسوی خویی، ۱۴۲۲: ۱۳۳/۴۱).

۳ نظریه انحصار حجیت شهادت تبرعی به حقوق الله و مصالح عمومی و ادله آن

تعداد زیادی از فقهای امامیه معتقدند نسبت به حجیت یا عدم حجیت شهادت تبرعی باید قائل به تفصیل شد. به باور این گروه، عدم حجیت شهادت تبرعی در حقوق الناس، اجماعی و مسلم بوده و منشأ بحث و اختلاف در این است که آیا در حقوق الله نیز تبرع در شهادت، تحت ادله رد شهادت تبرعی واقع می‌شود یا مشمول ادله عام حجیت شهادت و حرمت کتمان آن، قرار می‌گیرد؟ این دسته از فقهاء بیان می‌دارند در حقوق الله مانند موجبات حدود شرعی که زنا و شرب خمر از مصادیق آن است، طلاق، خلع، عتق، نسب و رضاع و همچنین در مصالح عامه مانند وقف عام بر مساجد، قنات، چاه‌ها، وصیت بر فقرا باید این شهادت را پذیرفت بر خلاف وقف خاص که شهادت تبرعی در آن حجت نمی‌باشد (ابن مکی عاملی، ۱۴۱۷: ۱۲۹/۲؛ اسدی حلی، ۱۴۰۷: ۵۳۳/۴). در ادامه نوشتار، ادله این تفصیل، مورد طرح و بررسی تحلیلی، قرار می‌گیرد:

(الف) قرارنگرفتن در معرض تهمت: به اعتقاد مشهور فقهاء، در حقوق الناس این ظن وجود دارد که شاهد یا نفعی را برای خود جستجو می‌کند یا سودای حمایت و طرفداری دارد و همین اتهام، مانع از استماع و استناد به چنین شهادتی می‌شود و به تعبیری، تحت

۱. ثم یجیء قوم یعطون الشهاده قبل أن یسألوها

۲. ثم یفشو الکذب حتی یشهد الرجل قبل أن یستشهد.

عموم ادله عدم حجیت شهادت متهم، واقع می‌شود اما در حقوق‌الله و حدود نمی‌توان تبرع در شهادت را تصور نمود زیرا در این موارد ترفع و مخاصمه‌ای وجود ندارد و تهمت و کسب نفع نیز قابل تصور نیست.

(ب) فقدان شاکی خصوصی: در حقوق‌الله، برخلاف حقوق‌الناس، مدعی خصوصی وجود ندارد چون آن حق تضييع شده، یا به خداوند اختصاص دارد و یا بین عموم مردم، مشترک است. بنابراین، شاهد، خودش به نحوی، مدعی است و گواهی و گزارش او بدون درخواست قاضی و طرف مقابل، اساساً شهادت و تبرع در شهادت نیست تا پذیرش آن مورد تردید واقع شود. پس، عدم پذیرش شهادت تبرعی در حقوق‌الله، منجر به تعطیلی این سنخ از احکام و اختلال در نظام اجتماعی، شده (بحرانی، بی‌تا: ۲۱۳/۱۴)، موجب لغو بودن وضع این احکام و انتفای مصلحت وضع آنها می‌شود (سیوری، ۱۴۰۴: ۳۰۵/۴). از همین روست که این نوع شهادت در حقوق‌الله را شهادت حسبه نامیده‌اند (فیض کاشانی، ۱۴۱۰: ۲۸۱/۳) یعنی جزو اموری است که تحقق آن به مصلحت عمومی جامعه و ترک آن موجب مفسده اجتماعی است و در نتیجه، تبرع در ادای شهادت نسبت به حقوق‌الله نه تنها جائز و مشروع بلکه واجب است (اسدی‌حلی، ۱۴۰۷: ۵۳۳/۴) چون خداوند به برپاسازی امور حسبه، امر کرده است و این امر او، در حکم مطالبه حاکم قبل از ادای شهادت، است.

در نقد مشترک دو دلیل فوق که جهت توجیه نظریه تفصیل بین حقوق‌الناس و حقوق‌الله اقامه شده است می‌توان گفت: با توجه به ابتناء حدود و حقوق‌الله بر تخفیف، اولاً زمینه‌ی تحقق تهمت، در ادای تبرعی شهادت نسبت به این دسته از حقوق، بیشتر است و در نتیجه، اگر ملاک عدم حجیت، واقع شدن در معرض اتهام، باشد می‌بایست در حقوق‌الله به طریق اولی، حجت نباشد. ثانیاً، سقوط حدود‌الله بخاطر عدم پذیرش شهادت تبرعی، مطلوب شارع مقدس نیز خواهد بود.

(ج) شهادت تبرعی، به مثابه نهی از منکر: بنابر این دلیل موافقان، شهادت تبرعی در حقوق‌الله و مصالح عمومی، نوعی نهی از منکر است و امر به معروف و نهی از منکر، واجب است و ادای واجب، تبرع و حرص در اثبات مشهود، محسوب نمی‌شود (جبعی‌عاملی، ۱۴۱۳: ۲۱۵/۱۴). دلیل وجوب امر به معروف و نهی از منکر، روایات متعدد معتبری است که در آنها ترک نهی از منکر را منجر به زیان اجتماعی، اعلام داشته‌اند. از جمله، روایتی از پیامبر اکرم (ص) که می‌فرماید: «هر گاه مردم امر به معروف و نهی از منکر نکنند، و از نیکان خاندان من پیروی نمایند خداوند بدانشان را بر آنان مسلط می‌گرداند و نیکانشان دعا کنند اما دعایشان مستجاب نشود» (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۴۷/۲). مشاهده می‌گردد که ترک امر به معروف و نهی از منکر طبق روایات مذکور سبب جرأت پیدا کردن ظالمان بر ظلم و نادیده گرفتن قبح منکرات می‌شود و ستمگران با تسلط بر جامعه اسلامی، احکام اسلامی را زیر پا گذاشته و از این طریق باعث تعطیل شدن حقوق الهی می‌شوند و مسموع‌نشدن شهادت تبرعی نیز به معنای مسدودسازی راه نهی از منکر و در نتیجه، تعطیلی احکام و حدود‌الله می‌شود.

ارزیابی و نقد دلیل فوق، معطوف به ضعف روشنی است که در برهان آن وجود دارد چرا که متعلق امر به معروف و نهی از منکر، ارتکاب گناه کبیره یا اصرار بر صغیره است خواه آن گناه، در حیطه‌ی حقوق‌الله باشد یا حقوق‌الناس. بنابراین، اگر شهادت تبرعی در حقوق‌الله مصداق نهی از منکر باشد ادای این نوع گواهی و شهادت، در حقوق‌الناس هم می‌تواند جزو مصادیق نهی از منکر قلمداد گردد.

(د) اقتضای جمع بین روایات باب: از طرفی این دسته از فقهاء بیان می‌دارند که در مقابل روایات عدم حجیت شهادت تبرعی روایات معارضی وجود دارد که شهادت تبرعی را حجت می‌داند که بیان هر دو دسته از روایات گذشت. ایشان معتقدند بین این دو دسته از روایات می‌توان جمع کرد (ابن‌مکی‌عاملی، ۱۴۱۷: ۱۱۴/۴) بدین نحو که روایاتی مثل «ألا أخبرکم بخیر الشهود؟ قالوا بلی یا رسول الله، قال: أن یشهد الرجل قبل أن یشهد» که ظاهراً دلالت بر حجیت و اعتبار شهادت تبرعی می‌کنند را به حقوق‌الله نسبت داد و روایاتی مثل حدیث «ثم یشهدوا الکذب حتی یشهد الرجل قبل أن یشهد» را که ظاهراً بر عدم جواز شهادت تبرعی دلالت دارد؛ بر تبرع در ادای شهادت نسبت حقوق‌الناس، حمل نمود. البته اعتقاد به تفصیل و عدم حجیت شهادت تبرعی در حقوق‌الناس چند نتیجه دارد که باید مورد توجه قرار گیرد:

نخست) تفاوتی ندارد که شهادت تبرعی قبل از طرح دعوا یا پس از آن باشد در هر دو صورت اگر از شخص برای اداء شهادت درخواستی صورت نگیرد شهادتش در حقوق‌الناس مردود است.

دوم) همان طور که بیان شد متبرع به مجرد تبرع مورد جرح قرار نمی گیرد و مجروح شناخته نمی شود و توبه نیز لازم نیست. بلکه در همان مجلس، شهادتش رد می شود نه در مجلس دیگری که همان دعوا در آن مطرح است زیرا در غیر این صورت حق شخص زائل می شود. آن طور که از کلمات اصحاب و جایگاه اجماع برمی آید ظاهراً نهی وضعی است نه تکلیفی - ارشادی و خبری است نه مولوی و انشائی - پس نهی برای تعلیم و آموزش شاهد است تا شاهد بداند اگر بدون درخواست شهادت دهد، اثری بر شهادتش مترتب نیست و نمی توان به آن استدلال نمود، نه این که با اداء این شهادت مرتکب حرام شده باشد و با حکم الهی مخالفت کرده باشد (سبحانی تبریزی، ۱۴۱۸: ۳۰۵/۲). مانند نهی از بیع مال غیر (بیع فضولی) که اگر محقق شود سبب ارتکاب حرام نیست بلکه آن بیع غیر نافذ است تا زمانی که مالک آن را تنفیذ نماید و حتی اگر مالک آن را اجازه ندهد تنها اثرش بطلان بیع است نه این که بایع فضولی مرتکب معصیت شده باشد. لذا شهادت متبرع در غیر موردی که در آن تبرعا شهادت داده است پذیرفته می شود حتی اگر توبه نکند زیرا توبه فرع بر معصیت است و لازمه تحقق آن معصیت است.

از طرفی حتی اگر شهادت بدون درخواست قاضی، معصیت دانسته شود - آن طور که اهل سنت با نقل روایات ادعا کرده اند - جزء گناهان کبیره نیست تا با یک بار ارتکاب شرایط شاهد را مختل نماید بلکه از مصادیق گناهان صغیره است که اصرار و تکرار آن در مجلس دیگر با داشتن سایر شرایط سبب جرح می شود. اهل سنت معتقدند که شهادت تبرعی معصیت است و در معصیت بودن آن اتفاق نظر دارند (البجیرمی الشافعی، ۱۳۶۹: ۳۷/۴) اما در کبیره یا صغیره بودن بین شان اختلاف نظر است و این اختلاف سبب شده است که در صورت اعاده شهادت، قائلین به کبیره بودن، شهادت شخص را نپذیرند و قائلین به صغیره بودن آن را بپذیرند. اما در رابطه با اعتبار شهادت در مورد همان واقعه در مجلس دیگر و یا در همان مجلس پس از درخواست دادرس اختلاف نظر وجود دارد که «قول نیکو پذیرش آن است» (عاملی، زین الدین، ۱۴۱۳: ۲۱۶/۱۴؛ حائری طباطبایی، ۱۴۱۹: ۳۱۱/۳؛ سبزواری، ۱۴۲۳: ۷۵۸/۲) زیرا اجماع قطعی بر رد این مورد وجود ندارد از طرفی در مجلس دیگر بعد از درخواست دیگر تهمت در مورد شاهد محقق نمی شود بنابراین همه شرایط شاهد شرعی وجود دارد لذا اطلاق ادله شامل این مورد نیز می شود. برخی معتقدند شهادت در مورد همان دعوا در مجلس دیگر پذیرفته نیست و ادعای اجماع کرده اند (حائری طباطبایی، ۱۴۱۸: ۳۲۶/۱۵؛ حلی، ۱۴۱۰: ۵۳۴/۴) و بدین نحو تعلیل نموده اند که بنا بر اصل استصحاب، تهمت هم چنان باقی است. اما با بررسی نظر فقهاء محرز شد که اجماع قطعی در این رابطه وجود ندارد.

برخی فقهاء عدم جرح شاهد متبرع را مانند موردی دانسته اند که شخص خود را جهت تحمل شهادت مخفی نماید (عاملی، ۱۴۱۷: ۱۱۵/۴؛ حلی، ۱۴۱۳: ۵۴۳/۸) به عبارت دیگر خود را پنهان کند تا مورد شهادت را ببیند و یا بشنود و از این طریق بدان علم پیدا کند تا در هنگام نیاز شهادت دهد، که اصطلاحاً به چنین شخصی مختبی می گویند. در قبول شهادت مختبی اختلاف نظری نیست و بر اساس نظر مشهور فقهاء شهادتش قبول است (نجفی، ۱۴۰۴: ۱۰۰/۴۱) زیرا مقتضی یعنی شرایط شهادت وجود دارد و به خاطر حرص بر تحمل شهادت رد نمی شود در حالی که استتار جهت تحمل نهایت میل به شهادت می باشد بنابراین حرص در مختبی نیز وجود دارد و بعید نیست که حرص در مختبی شدیدتر از متبرع در اداء باشد زیرا چه بسا شخص برای اداء شهادت نیاز به مخفی شدن داشته باشد و داخل در عموم آیه ۸۶ سوره مبارکه زخرف است که این آیه مبارکه شهادت از روی علم مورد تصدیق شارع مقدس قرار گرفته است. زیرا گاه لازم است شخص برای این که بتواند شهادت بر اساس علم را اداء نماید نیاز دارد که خود را مخفی نماید لذا اگر چنین شهادتی مقبول نباشد در موارد بسیاری سبب تضییع حقوق اشخاص می شود.

در نتیجه تبرع سبب جرح نمی شود به این معنا که او صلاحیت شهادت را نداشته باشد یعنی این طور نیست که فاقد شرایط شاهد باشد زیرا کسی صلاحیت شهادت ندارد که فاقد شرایط شاهد از قبیل بلوغ، عقل، اسلام، ایمان (شیعه اثنی عشری)، عدالت، غیر ولد الزنا، عدم جلب منفعت و دفع ضرر باشد. بنابراین اگر شخصی فاسق باشد و یا مشمول سایر اسباب تهمت مانند جلب منفعت باشد شهادتش در غیر واقعه نیز پذیرفته نیست زیرا این افراد خصیصه عدالت را از دست داده اند لکن متبرع همان طور که بیان شد هم چنان عادل است.

سوم) در رابطه با پذیرش شهادت تبرعی در حقوق مشترک که دارای جنبه حق الهی و حق الناسی اند مانند قذف و سرقت که هم مجازات حدی (شلاق حدی، قطع) برای شان در نظر گرفته شده است و هم پرداخت غرامت و خسارت اشکال و بحث وجود دارد. عده‌ای در حق الناس شهادت تبرعی را معتبر نمی‌دانند. شهید اول در این رابطه مثالی مطرح کرده است که ظاهراً دلالت دارد بر این که ایشان در حقوق مشترک قائل به تفصیل شده است. چرا که بیان می‌دارد در مثال سرقت که از حقوق مشترک است با شهادت تبرعی جنبه حق الهی آن یعنی استحقاق اجرای حد سرقت (قطع) ثابت می‌شود اما جنبه حق الناسی آن یعنی پرداخت خسارت با این شهادت ثابت نمی‌شود (عاملی، ۱۴۱۷: ۴/۱۹۵). لکن شهید ثانی به طور مطلق آورده است و قائل به تفصیل نشده است.

به هر روی، در نقد این استدلال باید گفت حمل روایات ظاهر در جواز شهادت تبرعی به حقوق الله و روایات ظاهر در عدم جواز به حقوق الناس، جمع تبرعی است نه جمع عرفی و به همین دلیل، طبق موازین اصول فقهی، فاقد اعتبار است. در خصوص موضوعات دوجبه‌ی و رویکرد تفصیلی نسبت به آنها باید گفت که برای تفصیل بین حق الله و حق الناس وجه معقولی شناخته نشده است و در تأیید سخن شهیدثانی که قائل به عدم تفصیل است و نقد عقیده فقهایی که در حقوق مشترک قائل به تفصیل و تبعیض شده‌اند و در جنبه حق الهی شهادت تبرعی را می‌پذیرند می‌توان بیان داشت:

مؤید اول: از منظر برخی فقهاء در مورد اموری که مشتمل بر دو حق است فرقی نمی‌کند که جنبه حق الهی آن غلبه داشته باشد یا نه، قائل به تفصیل شدن اشکال دارد زیرا نتیجه یک شهادت قابل تجزیه و تبعیض نیست چون هر دلیلی دلالت بر مدلولش نیز دارد (حلی، ۱۴۰۴: ۴/۳۰۵). پس این که در شهادت تبرعی بر سرقت حکم به قطع شود بدون این که حق مالک اداء شود با اشکال مواجه می‌شود زیرا در چنین حالتی مشهود علیه با یک دلیل واحد یعنی شهادت تبرعی محکوم می‌شود اما مجازاتش (یعنی قطع و پرداخت غرامت) تبعیض می‌گردد بدین نحو که قطع اجرا می‌شود اما خسارت خیر.

مؤید دوم: اگر مبنا و علت عدم حجیت شهادت تبرعی در حقوق الناس تهمت باشد، در حقوق مشترک نیز باید قائل به عدم حجیت شد اما اگر مبنای آن اجماع باشد باید به قدر متیقن اکتفا شود و آن حجیت شهادت تبرعی در حقوق مشترک است چرا که عده کثیری از فقهاء با اعتقاد به تفصیل، شهادت مذکور را در حقوق مشترک پذیرفته‌اند.

نظر به حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق و ادله آن

عده‌ای از فقهای امامیه به صراحت اظهار داشته‌اند که: «شهادت متبرع، در صورتی که شاهد، واجد شرایط باشد، پذیرفته است خواه در حقوق الله باشد یا حقوق الناس» (روحانی حسینی، بی تا: ۳/۲۴۵).

لازم به ذکر است که دو دسته ادله در رابطه با شهادت وجود دارد. یک دسته از ادله مطلق است بدین معنا که به طور مطلق بیان می‌دارد: شهادت حجت است. و دسته‌ای دیگر در خصوص شهادت تبرعی می‌باشد که برخی از ادله، آن را حجت دانسته و مؤید ادله حجیت مطلق شهادت است و برخی دیگر آن را مردود می‌دانند و با رد ادله مخالفین حجیت شهادت تبرعی، محرز گردید که شهادت مذکور از حیث ماهوی حجت می‌باشد؛ زیرا شرایط شاهد محقق است. در واقع اگر منظور مخالفین، از عدم جواز شهادت تبرعی، اشکال ماهوی و عدم وجود شرایط شاهد متبرع باشد که رد شد زیرا زمانی می‌توان به ماهیت شهادت تبرعی اشکال وارد کرد که دلیلی وجود داشته باشد مبنی بر عدم وجود شرایط شاهد در حالی که متبرع تمام شرایط را دارد و شکی نیست که شاهد متبرع عادل است. اما ممکن است منظور از عدم جواز، عدم اعتبار این شهادت است. قائلین به حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق چنین استدلال نموده‌اند که در مسأله مطروحه، اساساً بحث در این است که آیا اطلاق ادله نفوذ شهادت، نفوذ شهادت را به طور مطلق ثابت می‌کند به هر شکلی (از نظر آیین دادرسی مدنی) که باشد؟ سؤال دیگر این که آیا مواردی وجود دارد که با تخصیص از این اطلاق خارج شوند؟ چه حالت‌هایی با تخصیص خارج می‌شود؟ برای پاسخ دادن به این سؤالات ابتدا لازم است ادله‌ای که به طور مطلق در رابطه با نفوذ شهادت وارد شده است بیان گردد. ادله‌ای که مطلق شهادت را تنفیذ می‌کند بسیارند از جمله: آیه ۲۸۳ سوره مبارکه بقره که بیان می‌دارد: «... و لا تکتوما الشهاده و من یکتמהا فانه اثم قلبه...» این آیه به آیه حرمت کتمان شهادت معروف است. طبق نظر مفسرین احتمال دارد هم پذیرفتن دعوت برای تحمل

شهادت (دیدن واقعه) لازم است و هم برای ادای شهادت. این دسته از مفسرین بیان می‌دارند: «کسانی که از حقوق دیگران آگاهند موظف‌اند به هنگام دعوت برای ادای شهادت آن را کتمان نکنند بلکه بسیاری معتقدند در مورد حقوق مردم بدون دعوت نیز باید ادای شهادت کرد و ادای شهادت واجب کفایی است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵: ۴۵۸/۲). همچنین اجماع (حسینی حائری، ۱۴۱۵: ۴۲۲) که در این رابطه، بیش از حد ضرورت فقهی است و ادله عدم حجیت شهادت تبرعی توان مقابله با این اجماع معتبر را ندارند. از طرفی روایاتی که شهادت را به عنوان دلیل اثبات قرار می‌دهند عبارتند از روایتی از پیامبر که بیان داشته‌اند: «من بین شما با بینات و سوگند قضاوت می‌کنم. و یا قول ایشان که می‌فرمایند: البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر» (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۱۵/۷). البته حق آن است که احادیث مذکور در صدد منحصر کردن قضاوت به بینات و سوگند به عنوان دلیل است. لذا شهادت را در صورتی که دارای شرایط شرعی باشد معتبر می‌دانند که این شرایط در مواد ۱۳۱۳ ق.م. و ۱۷۷ ق.م.ا بدان تصریح شده است.

حال باید بررسی شود که آیا این شهادت داخل در ادله مذکور هست یا خیر؟ همان‌طور که بیان شد کسانی که قائل به عدم حجیت شهادت تبرعی بودند ادله‌ای بیان نمودند؛ اما هیچ‌کدام از ادله‌ای که مخالفین مطرح کرده‌اند توان تخصیص اطلاق ادله حجیت مطلق شهادت را ندارد.

اکنون بحث در این است که آیا اطلاق ادله مذکور، نفوذ شهادت تبرعی را به طور مطلق یعنی حقوق الله و حقوق الناس ثابت می‌کند یا خیر، پس اگر اطلاق نیست، قدر متیقن نفوذ این شهادت تا چه اندازه است. برای درک صحیح از حجیت شهادت تبرعی لازم است به تعریفی که فقهاء از شهادت تبرعی کرده‌اند با دقت، نظر شود. از جمله این تعاریف، تعریف صاحب جواهر از این شهادت است: قبل از این که قاضی در جلسه دادگاه درخواست کند، شخص شهادت دهد و این شهادت تبرعی است (نجفی، ۱۴۰۴: ۱۰۴/۴۱).

لذا اگر اصحاب، شهادت تبرعی را نافذ نمی‌دانند به معنای نقص در جانب شاهد نیست بلکه نقص در جانب حکم است. زیرا شاهد متبرع صرفاً با شهادت قبل از درخواست قاضی، فاقد شرایط شاهد شرعی نمی‌شود، زیرا شاهد متبرع نه جرح می‌شود و نه نیاز به توبه دارد چرا که مرتکب عمل حرام نشده است. اما در رابطه با حکمی که مستند به شهادت تبرعی است مسئله‌ای مطرح است که عبارت است از این که آیا قاضی می‌تواند این شهادت را به عنوان دلیل برای حکم قرار دهد، با توجه به این که شهادت حقی برای مشهودله می‌باشد و در صورتی می‌توان به آن استناد نمود که مشهودله بخواهد از حق خود استفاده نماید. بنابراین تا زمانی که مشهودله از شاهد درخواست نکرده، قاضی نمی‌تواند بر اساس آن شهادت حکم صادر نماید. در این صورت اگر شهادت به صورت تبرعی اقامه شود لیکن مدعی نخواهد که از آن به عنوان دلیل اثبات استفاده نماید نوبت به سوگند می‌رسد زیرا استفاده از حق را نمی‌توان بر محق تحمیل نمود. اما در طرف قاضی نیز، طلب ادای شهادت حقی برای اوست. لذا اگر قاضی درخواست شهادت ننماید و شخص اداء کند، قاضی می‌تواند این شهادت را معتبر نداند و از آن به عنوان دلیل استفاده نکند. همان‌طور که در مورد سوگند این مسئله مطرح است و سوگند در صورتی به عنوان دلیل قرار می‌گیرد که در دادگاه، دادرسی از شخص بخواهد که سوگند یاد کند و مدعی بخواهد که از این حق استفاده نماید در غیر این صورت سوگند شخص اعتباری ندارد و نافذ نیست.

نقدهای وارد بر ادله قائلین به عدم حجیت شهادت تبرعی یا انحصار حجیت آن در حقوق الله و مصالح عمومی، از یک‌سو و تخصیص ناپذیری اطلاقات و عمومات ادله اولیه حجیت مطلق شهادت از سوی دیگر، صحت نظریه حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق را اثبات می‌نماید.

نحوه استناد به شهادت تبرعی در مطلق حقوق

بنابراین در وهله اول با استدلال مشخص شد که شاهد متبرع، دارای شرایط شرعی می‌باشد زیرا او هم‌چنان عادل است و به صرف شهادت بدون درخواست، فاسق محسوب نمی‌شود و فقهاء نیز با اتفاق نظر بر عدم جرح و عدم لزوم توبه از جانب متبرع به این مطلب اذعان داشته‌اند لذا از جهت ماهوی ایرادی مطرح نمی‌شود. علاوه بر این موارد سوگند شاهد قبل از اداء شهادت، جهت احراز عدالت شاهد است که با اتیان آن اصل بر عدالت شاهد است، نکته قابل توجه این است که سوگند مذکور

مشروط به درخواست طرف مقابل نیست. لیکن مسأله در رابطه با تأثیر و نفوذ شهادت تبرعی در حکم است و به تعبیر دیگر آیا قرار استماع شهادت تبرعی صادر می‌شود و یا قرار عدم استماع؟ و این مطلب از نظر محتوایی شباهت بسیاری به بیع فضولی دارد که تنها سبب تأثیر آن تنفیذ مالک است با این تفاوت که در رابطه با شهادت تبرعی مدعی و قاضی مانند مالک و صاحب حق شناخته می‌شوند. بنابراین حقیقت شهادت شکل می‌گیرد اما نفوذ آن مشروط به رضایت است. حتی اگر اعتقاد بر مردود بودن شهادت تبرعی از نظر ماهوی باشد باز هم دلیل نمی‌شود که به طور کامل این شهادت را نادیده گرفت بلکه طبق ماده ۱۶۲ ق.م.ا به عنوان اماره قضایی است و با اقناع وجدان و حصول علم برای قاضی می‌توان در احقاق حق مؤثر باشد چرا که علم قاضی نیز یکی از ادله اثبات دعوا است. در واقع بر اساس نظر حقوق دانان (شمس، ۱۳۹۴؛ ۲۴۹/۳-۲۴۷) حتی اگر شهادت شرعی نباشد و شرایط مدنظر شارع مقدس به طور کامل در شاهد وجود نداشته باشد باز هم از باب گواه عادی و عرفی و به جهت حصول علم در قاضی می‌توان شهادتش را معتبر دانست زیرا در باب شهادت حقوق موضوعه ایران طبق ماده ۲۴۱ ق.آ.د.م. تصریح داشته است که «تشخیص ارزش و تأثیر گواهی با دادگاه است». و تنها فرق شهادت شرعی و شهادت عرفی در میزان تأثیرگذاری آن‌ها است چرا که شهادت شرعی بر دادگاه تحمیل می‌شود و دادگاه باید بر اساس آن حکم دهد مگر این که کذب آن محرز شود که در این صورت از حیثه دلایل خارج می‌شود اما شهادت عادی و عرفی بر دادگاه تحمیل نمی‌شود و دادرسی تنها در صورت حصول علم و اطمینان می‌تواند به آن استناد نماید و الزامی در آن نیست. بنابراین حتی اگر با اغماض پذیرفته شود که شاهد متبرع به دلیل ذی نفع بودن در موضوع فاقد شرایط شرعی است، بیان می‌شود که با وجود اعتبار شهادت عرفی می‌توان به آن استناد نمود و آن را در حکم مؤثر دانست و این به معنای عدم اکتفاء به شهادت فرد متبرع است نه به معنی عدم اعتبار و حجیت کلی گواهی او.

نتیجه‌گیری

با طرح و بررسی اقوال فقیهان در رابطه با ارزش اثباتی شهادت تبرعی و استدلال‌های ایشان، نتایج زیر بدست آمد:

۱-۵. شهادت تبرعی عبارتست از ادای شهادت در دادگاه، قبل از درخواست قاضی. حجیت تبرع در ادای شهادت، مورد اختلاف فقهاء است که خود، دارای حالات و صور مختلفی می‌باشد؛ مانند: زمانی که شخصی نزد قاضی ادعای امری کند، سپس دادرسی از او بخواهد که بر این ادعا شهادی بیاورد خواه طرح دعوا نزد قاضی تکرار شود یا نشود. زمانی که شخص بدون این که برای دعوا احضار شده باشد، برای ادای شهادت در جلسه دادگاه حاضر شود و موارد دیگری که در متن ذکر گردید و تنها حالتی که رد شده است زمانی که از سوی ذی‌حق دعوایی مطرح نشده و طرف مقابل نیز انکار نکرده است. سپس شخصی نزد قاضی برود و بگوید: «من شاهد این مطلب هستم به نفع ذی‌حق»، یا همراه ذی‌حق نزد قاضی برود و به نفع ذی‌حق در حق مشترکی که وجود دارد شهادت دهد زیرا این صورت عرفاً شهادت نیست بلکه دعوای فضولی و بدون اذن مدعی است.

۲-۵. برخی فقهاء بنا به عللی قائل به عدم حجیت شهادت تبرعی در مطلق حقوق و برخی قائل به عدم حجیت این شهادت در حق الناس شده‌اند. دلیل آن‌ها یا اجماع است که در حقیقت اجماعی وجود ندارد و اگر اجماعی هم باشد مدرکی است لذا اجماع در این رابطه به عنوان دلیل مستقل قابل استناد نیست. دلیل دوم در معرض اتهام بودن شاهد متبرع است لذا مصداق روایت رد شهادت متهم است اما منظور رد شهادت متهمین و مظنونینی است که در شرع بیان شده و سبب سلب عدالت می‌شود. بنابراین تمام ادله مخالفین بی اساس و غیر معتبر است. اما در مقابل تعداد زیادی از فقهاء قائل به حجیت شهادت تبرعی هستند با استناد به آیه حرمت کتمان شهادت و روایاتی که شهادت تبرعی را مطلوب می‌داند. قائلین به حجیت در قلمرو اثباتی شهادت تبرعی دو نظر دارند، عده‌ای این شهادت را فقط در حقوق الله و مصالح عامه حجت می‌دانند و عده‌ی دیگر آن را در مطلق حقوق پذیرفته‌اند. حقوق دانانی که در این زمینه اظهار نظر نموده‌اند حجیت شهادت تبرعی را تنها در حقوق الله (که شهادت حسبه نیز نامیده می‌شود) و مصالح عامه پذیرفته‌اند. در حقوق موضوعه ایران نیز نظر واحدی وجود ندارد زیرا مواد ۱۳۱۳ ق.م. و ۱۷۷ ق.م.ا. شهادت ذی نفع مردود دانسته است هم‌چنین تبصره ۲ ماده ۱۵۵ ق.آ.د.ک. سابق تصریح در مردود بودن شهادت

تبرعی در حقوق الناس نموده است. از طرفی در قانون جدید آیین دادرسی کیفری قانون گذار سکوت کرده است که این سکوت و اطلاق در مقام بیان می تواند به معنای حجیت این شهادت از نظر قانون گذار باشد.

۳-۵. اما آن چه از بررسی نظرات و ادله در رابطه با شهادت تبرعی حاصل شده این است که نمی توان این شهادت را به علت عدم حجیت رد نمود زیرا شاهد با داشتن شرایط شرعی، شهادتش صحیح است و صرفاً متبرع بودن در اداء سبب خروج از شرایط شاهد شرعی نمی شود لذا شهادتش معتبر است. اما از نظر شکلی و آیین دادرسی باید دقت نمود که آیا قابل استماع هست یا خیر؟ زیرا استناد به شهادت حقی است برای مشهودله و قاضی. بنابراین شهادت محقق می شود اما نفوذ و اکتفا به آن مشروط به رضایت ذی حق است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله مستخرج از پایان نامه به شکل زیر است:

نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.

نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

این پژوهش با حمایت معنوی معاونت پژوهشی دانشگاه تبریز انجام شده است.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۱۴). لسان العرب، بيروت، دارالفكر للطباعة و النشر و التوزيع، چاپ سوم.
- احمد بن حنبل. (۱۴۴۲). مسند الامام احمد بن حنبل، بی جا، نشر مؤسسه الرساله.
- اردبیلی، احمد بن محمد. (۱۴۱۰). مجمع الفائده و البرهان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، ج ۱۲.
- اصفهانی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶). كشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحكام، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- البُجَيْرِمِيُّ الشافعی، سلیمان بن محمد. (۱۳۶۹). حاشیة البجیرمی علی شرح المنهج، مصر، مطبعة الحلبي.
- القزوينی، ابن ماجه ابو عبدالله محمد بن يزيد. سنن ابن ماجه، بی جا، نشر دار إحياء الكتب العربية، بی تا.
- بحرانی، حسین بن محمد. الانوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع، قم، مجمع البحوث العلمیه، چاپ اول، بی تا.
- بروجری، آقا حسین طباطبایی. (۱۴۲۹). منابع فقه شیعه، مترجمان: حسینیان قمی، مهدی - صبوری، م، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، چاپ اول.
- بغدادی، محمد بن محمد بن نعمان عکبری. (۱۴۱۳). المقنعه، قم، کنگره جهانی شیخ مفید، چاپ اول.
- تبریزی، جواد بن علی. (۱۴۲۶). تنقیح مبانی الاحکام - کتاب القصاص، قم، دار الصدیقه الشهیده، چاپ دوم.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰). الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیه، بیروت، دارالعلم للملایین، چاپ اول.
- حائری طباطبایی، علی بن محمد. (۱۴۱۹). الشرح الصغیر فی شرح مختصر النافع - حدیقه المؤمنین - قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول.
- حائری طباطبایی، علی بن محمد. (۱۴۱۸). ریاض المسائل - ط الحدیثه - قم، مؤسسه آل البيت، چاپ اول.
- حسینی حائری، کاظم. (۱۴۱۵). القضاء فی الفقه الاسلامی، قم، مجمع اندیشه اسلامی، چاپ اول.
- حسینی شیرازی، صادق. (۱۴۲۵). التعليقات علی شرائع الاسلام، قم، انتشارات استقلال، چاپ ششم.
- حلی، تقی الدین بن نجم الدین. (۱۴۰۳). الکافی فی الفقه، اصفهان، انتشارات کتابخانه امیرالمؤمنین، چاپ اول.
- اسدی حلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۷). المهذب البارع فی شرح مختصر النافع، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ دوم.
- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهری. (۱۴۱۰). ارشاد الاذهان الی الاحکام الایمان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳). مختلف الشیعه فی احکام الشریعه، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم.
- سیوری، مقداد بن عبدالله. (۱۴۰۴). التنقیح الرائع لمختصر الشرائع، قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول.
- سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۱۸). نظام القضاء و الشهاده فی الشریعه الاسلامی الغراء، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، چاپ اول.
- سبزواری، محمد بن باقر بن محمد. (۱۴۲۳). کفایه الاحکام، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- سعدی، ابوجیب. (۱۴۰۸). القاموس الفقہی لغه و اصطلاحات، دمشق، دارالفکر، دوم.
- شمس، عبدالله. (۱۳۹۴). آیین دادرسی مدنی، تهران، انتشارات دراک، چاپ سی و چهارم.
- طباطبایی قمی، تقی. (۱۴۲۵). هدیة الاعلام الی مدارک شرائع الاحکام، قم، انتشارات محلاتی، چاپ اول.
- طرابلسی، عبد العزیز. (۱۴۰۶). المهذب، قم، دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰). النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت، دارالکتب عربیه، چاپ دوم.

- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷). تهذیب الاحکام، تهران، دار الکتب اسلامی، چاپ چهارم.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). مبسوط فی فقه الاسلامی، تهران، المکتبه المرتضویه فی احیاء آثار الجعفریه، چاپ سوم.
- جبعی عاملی، زین الدین علی. (۱۴۲۲). حاشیه المختصر النافع، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- جبعی عاملی، زین الدین علی. (۱۴۱۳). مسالک الافهام، قم، مؤسسه معارف اسلامی، چاپ اول.
- عاملی، محمد بن مکی. (۱۴۱۷). الدروس الشرعیه، قم، دفترانتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم.
- عاملی، محمد بن مکی. (۱۴۱۷). غایه المراد فی شرح نکت الارشاد، قم، دفترانتشارات اسلامی، چاپ دوم.
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۰). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله - القضاء و الشهادات، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، چاپ اول.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی (ط - اسلامیة)، تهران، دارالکتب اسلامی، چاپ چهارم.
- لنکرانی، محمد. (۱۴۲۰). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله - القضاء و الشهادات، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار، چاپ اول.
- موسوی اردبیلی، عبدالکریم. (۱۴۲۳). فقه القضاء، قم، چاپ دوم.
- موسوی خویی، ابوالقاسم. (۱۴۲۲). مبانی تکمله المنهاج، قم، مؤسسه احیاء آثار الام الخوئی، چاپ اول.
- نجفی، محمد حسن. (۱۴۰۴). جواهر الکلام، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم.
- نراقی، احمد بن محمد مهدی. (۱۴۱۵). مستند الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت، چاپ اول.
- فیض کاشانی، محمد محسن. (۱۴۱۰). مفاتیح الشرائح، قم: انتشارات کتابخانه مرعشی (ره).
- روحانی حسینی، سیدصادق. منهاج الصالحین، قم: دارالکتاب، بی تا.